

**Exposició virtual elaborada
per l'Arxiu Històric
de la Universitat de Barcelona**

Gener de 2017

**UNIVERSITAT DE
BARCELONA**

Gestió Documental i Arxiu

Sumari

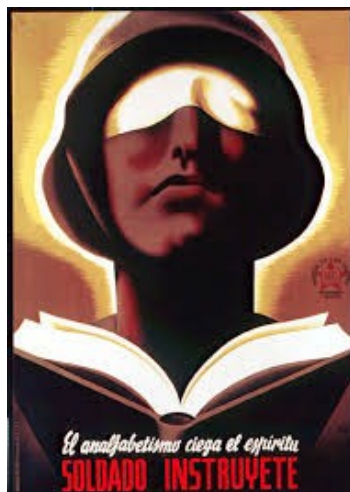
1	Introducció.....	1
2	El Ministerio de Instrucción Pública (MIP).....	2
3	Creació de les Milícies de la Cultura.....	4
3.1	Organització de les Milícies.....	5
3.2	Les classes.....	7
3.3	Costos de la campanya.....	10
3.4	Abast de la tasca.....	12
4	Legislació.....	13
5	Altres dades complementaries.....	14
5.1	Exèrcits.....	14
5.2	Personatges.....	15
6	Bibliografia.....	19

1 Introducció

Amb la proclamació de la II República espanyola les esperances de posar solució a les mancances dins l'àmbit de l'educació, arrossegades històricament, van agafar volada. Aquestes mancances no feien tan sols referència a qüestions pràctiques, sinó també a un marc polític concret. Rodolfo Llopis, Director General de Primer Ensenyament durant el ministeri de Marcel·lí Domingo, ja va destacar la importància de l'educació en la transformació social com a eina per definir i implantar els valors de la República, i la necessitat de vetllar per assignar-hi els mitjans necessaris per inculcar-los.

A aquesta voluntat hi acompanyaven les inquietuds per la renovació de la metodologia pedagògica que es mostrava en les múltiples activitats, publicacions i debats sovint iniciats pels becaris de la Junta de Ampliación de Estudios que havien sortit a l'estranger, on van entrar en contacte amb altres models pedagògics com ara els alemanys (Kerschensteiner, l'Escola del treball), belgues (Decroly) o nord-americans (Dewey). Alguns d'aquests becaris,

com ara Fernando Sainz o Herminio Almendros ocuparien càrrecs de responsabilitat dins el Ministeri de Instrucció Pública (en endavant, MIP) on posarien en pràctica de manera decidida aquestes idees.

Imatge 1: Cartell de propaganda

La manca endèmica de recursos en materials docents es suplirien amb l'aplicació d'una altra iniciativa pedagògica també ampliament estudiada: la impremta de Freinet, que propugnava que els escolars produïssin els seus propis materials, basats en els seus interessos més immediats i relacionats amb el seu entorn, mètode que es combinava amb la correspondència escolar, tot fomentant l'intercanvi dels textos elaborats. És fàcil veure com aquesta metodologia havia d'encaixar completament amb les necessitats que els Milicians de la Cultura (en endavant, MC) haurien de resoldre en la seva tasca d'alfabetització al front.

Així doncs, el naixement de les MC cal veure'l com una fase més d'aquesta lluita constant contra la lacra de l'analfabetisme que s'aferrissava en les classes populars tot i els intents de polítiques que des del segle XIX es venien succeint, amb resultats ben desiguals a causa de mancances estructurals: dotacions pressupostàries escasses, manca de biblioteques i de materials per a la pràctica continuada de l'escriptura, desmotivació dels mestres mal pagats i poc formats en bones pràctiques docents. Amb el decidit impuls de la República, les metodologies propugnades per Sainz, Ballesteros, Almendros, Ana Rubiés i Maria Cuyàs aconseguirien cristal·litzar, tot i que de manera efímera, en les MC i la seva emblemàtica *Cartilla antifascista*.

2 El Ministerio de Instrucción Pública (MIP)

La cartera del MIP va recaure en un dels dos ministres comunistes del govern de Largo Caballero, Jesús Hernández, auxiliat en els tres càrrecs més directament dependents d'ell per personatges d'indubtable calibre professional i polític.

- Sotssecretari: Wenceslao Roces: enèrgic i amb i fermes conviccions polítiques, va saber posar en funcionament les MC creades pel ministeri

- Director general de Belles Arts: Josep Renau, relacionat amb el món del grafisme, de la mateixa línia política, va potenciar el desenvolupament de la coneguda imatge del cartellisme espanyol durant la guerra. També va ser director d'una de les publicacions més destacades de l'època: la revista *Nueva Cultura*.

- Director General de Primer Ensenyament: Cesar Garcia Lombardia, que provenia directament de la militància sindical de la FETE (Federació Estatal dels Treballadors de l'Ensenyament, dins de la UGT, Unió General de Treballadors). Enfrontat als socialistes Rodolfo Llopió i Fernando de los Ríos, a qui acusava de poc agosarats i radicals en la defensa del finançament per a l'ensenyament primari. Va participar en la defensa de Madrid enrolat al batalló Félix Barzana.

L'homogeneïtat ideològica, el bagatge intel·lectual (especialment de Roces i Renau), l'empenta i la compenetració de l'equip va propiciar que les accions empreses es portessin a terme malgrat les incerteses del moment i, al mateix temps, va provocar els recels, tibantors i conflictes amb l'altra branca del Front Popular formada pels anarquistes i llibertaris, oposats frontalment a tot tipus de dirigisme. Les seves realitzacions es poden resumir en:

- publicació del nou pla d'estudis primaris
- prioritat a la creació d'escoles
- promoció dels obrers, amb la creació del batxillerat per als obrers
- creació dels instituts i el politènic adreçats als obrers, les escoles del treball, etc.

Amb la guerra es va fer necessari accentuar aquest dirigisme per assegurar l'èxit de la

campanya: instauració d'una disciplina quasi militar per localitzar, reclutar i traslladar els milicians, instaurar dobles torns de classes a les escoles, suspendre les vacances escolars de 1937... tot en benefici de la difusió dels valors de la República i per conscienciar la societat, tot seguint una metodologia ben establerta i provada en la recent Revolució russa, hereva, al seu torn, de la Revolució francesa.

Val a dir que aquests esforços d'orientació de l'activitat educativa i cultural cap a la victòria final de la República es van fer també implicant a la universitat: es va encomanar la formació en el temps més breu possible d'aquells professionals més directament relacionats amb la indústria de la guerra (químics, enginyers, arquitectes, pèrits en tècniques militars, experts en medicina de campanya, higiene, infermeria, etc. Igualment, es va incidir en la necessitat de fer formació política als instituts de segon ensenyament cosa que va provocar l'enfrontament a Catalunya de la Federació Catalana de Treballadors de l'Ensenyament amb els col·legues del CENU (Consell de l'Escola Nova Unificada), de clara orientació llibertària i partidaris de respectar la llibertat de criteri dels alumnes obviant qualsevol menció a la guerra ni, òbviament, a la lluita de classes, per la qual cosa eren acusats d'utòpics i de viure en uns límits irrealment.

3 Creació de les Milícies de la Cultura

El precedent més directe de les MC el trobem al Batallón «Félix Barzana» on s'hi concentrava una àmplia representació de mestres, estudiants, professors d'ensenyament mitjà i superior, funcionaris del MIP i, entre d'altres, del rector de la Universidad de Madrid, José Gaos, i el Comissari polític César García Lombardía, secretari general de la FETE i també Director General d'Ensenyament Primari del MIP. Les constants peticions fetes des del front, juntament amb les cada cop més nombroses iniciatives de creació de serveis d'higiene, esportius i culturals, porten al MIP a la creació de les Milícies de la Cultura (MC) amb el Decret de 30 de gener de 1937 (Gaceta de 2 de febrer).

Es crea així un cos de mestres i instructors encarregats d'impartir en els moments de descans de la batalla una formació elemental als soldats que ho requereixin i sempre que les necessitats de la guerra ho permetin i hi hagi els recursos i les infraestructures necessàries. Tot i que la finalitat és principalment instructora, el rerefons de l'adoctrinament polític es

inqüestionable.

Imatge 2: Cartell de propaganda

Les MC depenen, doncs, del MIP en la tasca pedagògica i en el finançament econòmic però resten sotmeses a la disciplina militar i als comandaments de les respectives unitats on són assignades.

Publicada la llei, no va ser necessari el reclutament forçós davant el nombre de voluntaris que es van presentar a la crida del MIP. Això va fer que el desembre de 1937 fos necessària una nova reorganització de la Inspecció General en tres seccions amb un Subinspector general al càrrec de cadascuna:

- Organització i Control
- Premsa i Propaganda
- Comptabilitat, oficines i material

3.1 Organització de les Milícies

L'organització i control dels Milicians de la Cultura dins la disciplina de cada unitat de l'exèrcit va ser un cavall de batalla constant. Als inspectors els preocupava principalment el manteniment de les vies de comunicació amb els milicians, sobretot en aquells fronts de gran extensió, així com l'accés al transport militar. Aquests problemes derivats del creixent volum de participants en la campanya es va anar resolent amb la creació d'estructures intermitges de coordinació: el milicià de la cultura de cada Divisió es reunia amb els de Brigada i Batalló coordinant les seves activitats que havien estat acordades prèviament amb els Comissaris i delegats polítics.

Amb el segon decret de 8 de maig de 1937, es concretaven les diferents agrupacions i els seus corresponents:

- a) Inspecció General de les MC format per
  - 1 Inspector general (800 ptes/mes)
  - 3 subinspectors generals (800 ptes/mes)

- b) Inspectors de front (700 ptes/mes)
- c) MC de Divisió (600 ptes/mes)
- d) MC de Brigada (600 ptes/mes)
- e) MC de Batalló (500 ptes/mes)

En posteriors comunicacions i circulars enviades per l'Inspector General del MIP, César García Lombardía, s'especificarien les dependències, funcions i ubicacions de cada grup. Així, es van establir:

a) Inspectors del front: des del començament es va veure la necessitat de la ràpida formació d'un cos d'instructors per la formació de mestres, cursillistes i estudiants, novells al cap i a la fi, tot i les possibilitats autodidàctiques dels materials docents. Malgrat el nomenament de tres subinspectors generals, la tasca sobre el terreny havia de recaure en els inspectors del front; les prioritats del seu treball eren ben clares:

- bona organització: contactar amb els militars i amb el Comissariat de Guerra per explicar-los l'abast de la tasca de les MC
- esbrinar l'estat i situació dels MC en tots els batallons al seu càrrec i de la dotació de mestres i altres possibles elements, candidats a col·laborar en les tasques d'ensenyament
- donar orientacions pedagògiques per tal d'afavorir la bona acollida de l'aprenentatge, tot creant un entorn acollidor i amable (local, materials com ara mapes, pissarres, etc...) i una metodologia de treball adient.

Eren també responsables dels informes adreçats a la Inspecció general. Les problemàtiques que s'esmenten més sovint son les relacionades amb irregularitats i absències, l'establiment de normes de treball i els problemes en el cobrament del sou.

b) Milicians de Divisió: ubicats amb l'Estat major, s'encarreguen de: organitzar els serveis culturals de la Divisió, controlar i orientar el treball dels MC de batalló, organitzar classes per als oficials, d'acord amb el seu Inspector del Front, col·laborar en el periòdic de la Divisió, organitzar-ne la biblioteca, i organitzar xerrades i conferències per a la tropa. Tindrà com a suport el milicià de batalló considerat com a més preparat per a la tasca.

c) Milicians de Batalló: la seva missió es combatre l'analfabetisme a la tropa organitzant classes individuals o col·lectives de cultura general, i també classes per als oficials. S'encarreguen de la formació de la biblioteca amb els materials enviats per la inspecció general, del periòdic i la revista, de l'organització, durant els períodes de descans, de xerrades i activitats, tot explicant les consignes dels comandaments i del govern.

3.2 Les classes

Els llocs habituals per a les activitats «docents» eren les poblacions on s'instal·laven les tropes, aprofitant qualsevol habitacle mínimament en condicions, fins i tot els sòtans d'alguns panteó funerari.

Els MC ensenyen a llegir i escriure, refresquen coneixements bàsics en matemàtiques,

Imatge 3: Classes al front

geografia i història, proporcionen llibres i revistes, creen grups de treball, organitzen sessions de lectura i biblioteques, comenten els comunicats i esdeveniments de la guerra i, en consonància amb els nous corrents pedagògics (mètode Freinet de creació dels propis materials escolars amb impremta), els soldats mateixos elaboren uns diaris murals. La tasca dels MC també es va estendre a alguns hospitals, bases

navals i aeròdroms.

Per a l'organització de les classes, el primer pas era determinar el grau de coneixements dels potencials alumnes. El segon, establir quan es considerava assolit el nivell adequat per considerar-lo alfabetitzat. Com en altres aspectes, la improvisació va ser la tònica general.

Dos milicians de la cultura, Juan Orenga Martínez i Bienvenido Campoy López, van crear la classificació Orenga-Campoy que es va adoptar per a la 14ª Divisió, consistent en la gradació en què es pot dividir el procés d'aprenentatge de la lectura i l'escriptura:

Analfabet

- no sap res
- dibuixa el seu nom

- llegeix i escriu mecànicament
- llegeix i copia conscientment
- fa petits dictats

Semi-analfabet

- escriu a casa com pot
- escriu amb moltes faltes i amb certa habilitat
- no sap comptar ni escriure quantitats
- pot comptar i escriure quantitats
- suma i sap fer problemes de sumar
- resta i sap fer problemes de restar
- estudia la taula de multiplicar
- multiplica i sap fer problemes
- divideix i sap fer problemes

Cultura mitjana

- llegeix i escriu amb moltes faltes
- fa dictats amb faltes
- estudia decimals i fraccions
- estudia el sistema decimals

Pel que fa a la durada de les classes, depenia de les circumstàncies de cada unitat de l'exèrcit i del suport i empara d'un Comissari proper. La durada habitual estava situada en les dues hores per a les classes d'analfabets. En aquestes classes, tot depenent també del nivell i coneixements pedagògics del docent, es seguia la *Cartilla*: es copiaven les frases a la pissarra i es reproduïa un model de text per a una targeta.

El material didàctic emprat per dur a terme aquesta immensa tasca estava basat en dues publicacions que va editar el MIP: la *Cartilla Escolar Antifascista* i la *Cartilla Aritmética Antifascista*. Se'n va fer una tirada de 150.000 exemplars, juntament amb col·leccions de mapes d'Espanya i Europa, 20.000 quaderns d'exercicis d'escriptura i redacció, 4.000 metres de tela encerada (pissarres) i quantitats considerables de llapis, quaderns per apunts i estoigs.

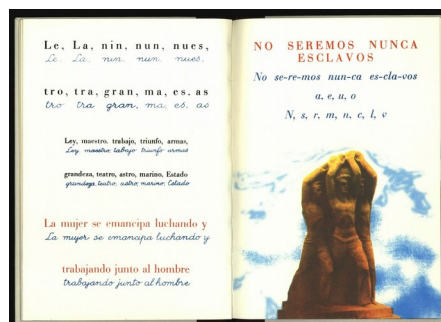
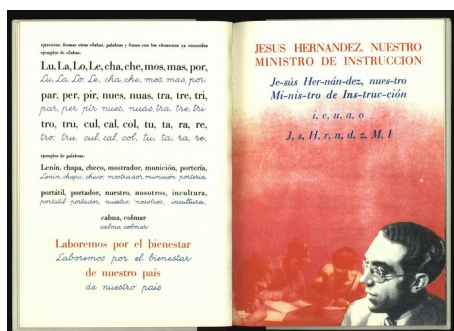

Imatge 4: Estoig o 'plumier'

En consonància amb les noves tendències pedagògiques, es va optar per un mètode lògic i ràpid per aprendre al mateix temps a llegir i escriure. Amb la *Cartilla*, el mètode es descompon en diverses fases:

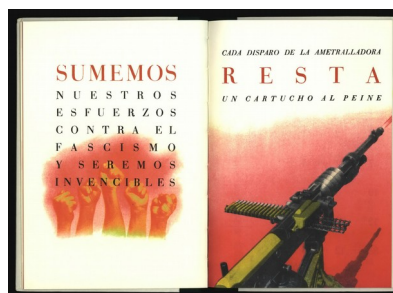
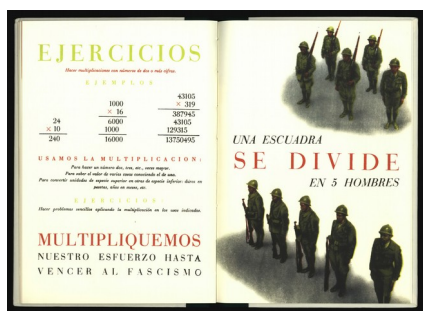
- cada exercici comença amb una frase
- la frase es descompon en síl·labes i lletres
- amb els elements anteriors ja coneguts, es formen noves síl·labes, paraules i frases
- l'instructor hi afegeix els exemples que creu oportuns
- cada frase s'acompanya d'un dibuix que explica la idea principalment

Totes les frases per model que formen la *Cartilla* estan en directa referència a la realitat que viu el soldat: la lluita heroica contra els traidors, aliats amb els invasors estrangers. El mètode, elaborat per reformadores com Ana Rubiés i Maria Cuyàs fa èmfasi en la senzillesa, que ha de premetre a qualsevol que sàpiga llegir, posar-lo en pràctica per ensenyar a d'altres.

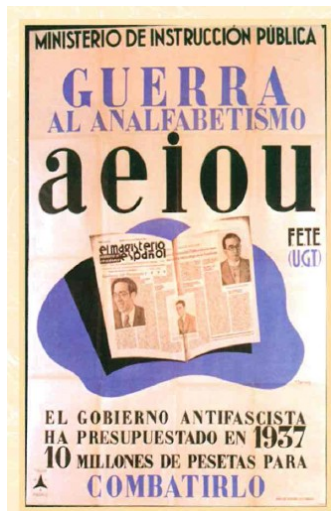

Imatges 5 i 6: Pàgines interiors de la 'Cartilla Escolar Antifascista

Pel que fa a la *Cartilla aritmética*, segueix el mateix patró, i il·lustra les operacions bàsiques amb motius bèl·lics i eslògans en concordància amb la crua realitat de la guerra.

Imatges 7 i 8: Pàgines interiors de la 'Cartilla Aritmética Antifascista

Imatge 9: Cartell de propaganda

El MIP no va dubtar a invertir en la creació d'un material de la millor qualitat tant pel que fa a la tipografia, els colors, els dibuixos i els fotomuntatges. Els autors i inspiradors, Sainz, Ballesteros i Almendros, gaudien d'una merescuda reputació professional com a membres de l'equip de la Revista de Pedagogia on hi havien editat les seves aportacions, fruit dels seus contactes amb les més modernes tendències pedagògiques internacionals. Altres participants eren el periodista i crític dramàtic Eusebio Ciorra, vinculat al partit comunista i l'il·lustrador i dibuixant polonès Mauricio Amster, proper als cercles de la literatura compromesa i que crearia tota una iconografia cartellística pròpia.

Amb el relleu del ministre promotor, Jesus Hernández, el Socorro Rojo Internacional va emetre el *Libro de lectura para el combatiente*, de format més senzill i tècnica menys innovadora; parteix de les sil·labes per formar paraules i frases simples, algunes referides a la guerra i lluny de tot partidisme: es limita a fer difusió de la tasca humanitària de l'organització en favor de les víctimes del feixisme.

Pel que fa als periòdics murals, servien tant per a la promoció de la lectura com de l'escriptura; s'hi fomentava l'aportació de tots els soldats amb dibuixos, escrits, etc. Pel que fa a les biblioteques, van agafar volada en fer-se'n càrrec d'elles el Comissariat: ubicades en caps de 30-40 llibres, estaven sota el control d'un milicià de la cultura, que s'encarregava de tenir-ne cura mitjançant el folrat i sobre tot, en els trasllats. Una de les tasques relacionades era la formació de clubs (o cercles) de lectura on es feien lectures que després es comentaven i on s'hi exposaven els dubtes.

3.3 Costos de la campanya

A títol orientatiu, aquests eren els imports d'algunes de les partides assignades a la campanya, segons Ch. C. Cobb:

100.000 llibretes escolars (0,30 ptes./u.)	30.000,00
174 'gruesas' de llapis (28,80 ptes./u.)	5.011,20
3.000 paquets de guixos (0,75 ptes./u.)	2.250,00
1.200 capses de plomes (2 ptes./u.)	2.400,00
4.500 blocs (1 ptes./u.)	4.500,00

D'això no es poden deduir gaire dades sobre el volum final de la campanya. La distribució d'escoles i recursos varia d'un cos i unitat d'exèrcit a un altre. Però sí es va fer aviat evident que la dotació era clarament insuficient tant per l'abast real de la campanya com per les circumstàncies en que s'havia de dur a terme, amb la pèrdua habitual de materials a causa a les vicissituds pròpies de l'entorn bèlic.

L'altre gran capítol del cost de la campanya de les MC era el pagament dels sous als milicians. Es va establir, en el cas dels que ja cobraven un sou de l'estat, el MIP només abonaria la diferència fins el que els correspongués com a milicià de la cultura. La complexitat de la configuració dels sous d'alguns funcionaris, la presumpció de 'bona fides' en la declaració de no percepció d'altres ingressos estatals, afegit a les habilitacions, trasllats, nomenaments provisionals, etc. aviat va generar una espiral burocràtica de dimensions inabastables que va tenir com a primer i indesitjable efecte l'endarreriment en el cobrament dels sous dels milicians.

Pel que fa a les xifres exactes de personal, únicament es pot confirmar el creixement durant l'estiu i tardor de 1937, moment en que es va crear el servei. No és possible quantificar el nombre d'alfabetitzats per cada batalló, a causa de la mobilitat i constants altes i baixes dins de les unitats. La previsió de la Inspecció General d'assignar no més d'un milicià per a cada batalló (excepte en casos molt justificats de presència de més de 150 analfabets) no es va arribar a complir, ja que els informes remesos per les brigades i divisions mostren una gran disparitat d'assignacions.

Ch. C. Cobb fa també una proposta de distribució pels diferents exèrcits a partir de les directrius de la Inspecció General, tot tenint en compte també l'assignació de milicians a destinacions com ara hospitals, escoles d'oficials, defenses costeres, etc. :

- Exèrcit del centre: 1.285
- Exèrcit de Llevant: 399
- Resta (Andalucia, Est, Ebre i Extremadura): 340

3.4 Abast de la tasca

Als informes emesos pels inspectors s'hi especulava sobre el temps necessari per assolir l'objectiu d'alfabetització, i també sobre la forma de demostrar-ho. La confusió entre saber llegir i saber signar es resolía amb la prova de la targeta (saber emplenar-la), malgrat les seves limitacions. Tot i amb això, es va arribar a la conclusió que, en condicions d'estabilitat en un front a la rera, una hora diària durant tres mesos era un període suficient de formació.

Malauradament, no disposem de dades completes ni concordants per avaluar l'abast d'aquesta campanya. Ni hi ha dades continuades en el temps ni la tasca de les MC va ser homogènia en els diferents sectors on va operar. A més, les diverses tendències polítiques influïen en les dades: els interessos dels dirigents del MIP es contraposaven als dels càrrecs dels diversos cossos d'exèrcit amb una ideologia cenetista i llibertària (front d'Aragó), o als de la Generalitat de Catalunya, concretament l'Ajut Cultural al Front.

Malgrat aquestes consideracions, disposem de les següents dades, aportades pel professor JM Fernández Soria:

Escoles creades	2.017
Periòdics mural	4.223
Cursets preparatoris per a oficials	183
Biblioteques en hospitals i cuartels	1.000
Classes col·lectives	531.585
Xerrades i conferències	20.077
Soldats alfabetitzats	105.500
Soldats que van assistir a les classes	200.000
Milicians de la Cultura en actiu	2.200
Biblioteques en funcionament	1.418
Diaris publicats per les unitats militars	150

4 Legislació

Els Decrets i ordres més significatius que es van promulgar per regular i organitzar les Milícies de la Cultura es detallen i resumeixen tot seguit:

a) Decret de 30 de gener de 1937 (Gaceta de la República núm 33 de 02 02 1937)

[\(Referencia BOE-B-1937-16199\)](#)

Defineix les MC com un cos de mestres i instructors. Sobre el contingut de les classes, fa esment dels continguts elementals, posant l'èmfasi en l'alfabetització. Els milicians són adscrits a les corresponents unitats militars; a l'article tercer fa referència a la mobilització dels funcionaris de l'ensenyament. La doble adscripció al MIP i als comandaments militars va ser posteriorment una font de conflictes: per la comunicació, els nomenaments i les relacions amb el comissariat. Aspectes més concrets quedaven per a futures disposicions legals.

b) Ordre de 8 de maig de 1937 (Gaceta de la República núm. 139, de 19/05/1937)

[\(Referencia BOE-B-1937-20830\)](#)

La designació d'inspectors del front i milicians de divisió, brigada i batalló és senyal inequívoca de la inevitable adaptació a l'estructura militar. S'especifiquen els salaris i la intenció de nomenar personal docent femení i d'altre no apte per al servei militar.

c) Ordre de 21 de desembre de 1937 (Gaceta de la República núm. 357, de 23/12/1937)

[\(Referencia BOE-B-1937-26865\)](#)

Estableix a la Inspecció general de MC la creació de 3 seccions i la creació de la figura del milicià de la cultura del Cos de l'exèrcit. S'estableixen les inspeccions del front a les poblacions on hi hagi el quarter general de cada exèrcit.

5 Altres dades complementaries

5.1 Exèrcits

- Exèrcit del Centre: tenia encomanada la missió de la defensa de Madrid. Era un dels més grans i més importants de l'Exèrcit Popular. Va ser constantment posat a prova en batalles com la de Jarama, Guadalajara i Brunete. Comandat pel general Pozas Perea, posteriorment ho fou pel general Miaja Menant, cap polític i militar durant la defensa de Madrid.
- Exèrcit de l'Est (Catalunya): format per milícies del POUM, CNT, UGT i Partit Comunista. La seva zona d'influència va ser l'Aragó, tot i donar suport a l'Exèrcit del Centre. Va intervenir a la batalla de Terol, on va patir moltíssimes pèrdues que el van obligar a reestructurar-se. La caiguda de Barcelona va suposar la seva aniquilació.
- Exèrcit de l'Ebre: creat el juliol de 1938 a instàncies del general Rojo i sota comandament comunista: Cos V E. Líster, Cos XII (E. Vega) XV (M. Tagüeña) i XVII (J. Del Barrio). La seva principal missió era evitar que València caigués en mans dels sublevats i intentar unir les dues zones republicanes. Amb la mortífera batalla de novembre de 1938 va quedar delmat i sense possibilitat de reestructuració.
- Exèrcit de Llevant: creat el 1937 amb la reorganització de l'Exèrcit Popular; després de la batalla de Terol va restar inactiu la resta de la guerra.
- Exèrcit d'Euskadi: format de manera autònoma, per unitats militars del País Basc (els *gudaris*), comandats primerament pel propi lehendakari Agirre, posteriorment pel general Gamir Ulibarri. Va ser derrotat i aniquilat després de la derrota de l'estiu de 1937.
- Exèrcit d'Extremadura: format en part per alleugerir l'Exèrcit del Centre; va ser comandat pel general Escobar. Va protagonitzar escasses ofensives importants i va entrar poc en batalla fins a la rendició, el març de 1939
- Exèrcit del Sud: format a finals de 1936; va fracassar en l'ofensiva per recuperar Còrdova, i també en la defensa de Màlaga. Va restar inactiu la resta de la contesa.
- Exèrcit d'Andalusia: va operar pel sud i centre de la península, però va restar inactiu durant la major part de la guerra.

5.2 Personatges

La gestació de les Milícies de la Cultura i la seva posterior posada en pràctica va ser obra de les idees i el sentiment de la necessitat d'una renovació pedagògica i la seva implementació a la pràctica de diferents persones i des de diferents àmbits.

a) polítics

Rodolf Llopis Ferrándiz ([Callosa d'en Sarrià](#), [Marina Baixa](#), [27 de febrer de 1895](#) - [Albi, Languedoc-Rosselló](#), [1984](#))^[1] Polític i pedagog socialista [valencià](#). Durant el primer govern de la [Segona República Espanyola](#) fou director general d'ensenyament primari (1931-3), càrrec des d'on impulsà una escola moderna i progressista. contrari al Govern de [Juan Negrín](#) i va denunciar l'acaparament de poder pel [PCE](#). Es va exiliar en [França](#) després de la guerra i en [1947](#) va ser escollit President del [Govern de la República espanyola](#) en l'exili.
[imatge a l'enllaç de la viquipèdia]

https://ca.wikipedia.org/wiki/Rodolfo_Llopis_Ferr%C3%A1ndiz

Marcel·lí Domingo (Tarragona, 25 d'abril de 1884 - Tolosa de Languedoc, 2 de març de 1939 . Com a ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts, va portar a la pràctica les aspiracions històriques del republicanisme de foment i universalització de l'educació i la cultura, amb una marcada sensibilitat envers els elements culturals i lingüístics propis de Catalunya.

Per la via dels decrets impulsà centenars d'actuacions: el bilingüisme a les escoles catalanes, amb exclusivitat del català a les escoles de pàrvuls; establí una càtedra de català a les escoles normals de Catalunya; reorganitzà el Consell d'Instrucció Pública, per disposar d'ell com a auxiliar del seu programa reformador; suspengué l'obligatorietat de l'educació religiosa a les escoles dependents del Ministeri; derogà els plans d'estudi de la dictadura; creà un Patronat de Missions Pedagògiques, amb un ambiciós programa d'extensió de l'educació i la cultura fins als indrets més recòndits de l'Estat; impulsà un pla de xoc per aconseguir l'escolarització de tota la població i l'eradicació de l'analfabetisme, amb la previsió de crear 27.000 escoles noves, increment del professorat i renovació dels programes de formació, que permetés avançar cap a una escola pública, laica, única i pedagògicament progressista; aconseguí incorporar a la nova Constitució aspectes importants del seu projecte educatiu; impulsà la creació a Barcelona d'una escola normal i d'un institut-escola, amb caràcter d'assaigs pedagògics, sota la tutela de la Generalitat i adaptats a la realitat catalana, i adoptà mesures de protecció del patrimoni artístic, entre moltes altres actuacions.

Moltes de les seves reformes no arribaren a realitzar-se per la manca de recursos de la República.

https://ca.wikipedia.org/wiki/Marcel%C2%B7l%C3%AD_Domingo_i_Sanjuan

http://memoriaesquerra.cat/plana.php?veure=bio&cmb_alf=119

Jesús Hernández Tomás (Múrcia, 1907 – Ciutat de Mèxic, 11 de gener de 1971) Polític comunista espanyol que va arribar a ser [Ministre d'Educació](#) i [Ministre de Sanitat](#) durant la República als governs de [Largo Caballero](#) i [Negrín](#) (Instrucció Pública i Belles arts). Com a ministre va ser l'impulsor de les *Milícies de la Cultura* i va potenciar el servei radiofònic [Altavoz del Frente](#) dirigit als combatents on es combinava propaganda i entreteniment. Posteriorment nomenat comissari polític de l'[exèrcit republicà](#) de la zona Centro-Sud, era defensor de la resistència a ultrança.

https://ca.wikipedia.org/wiki/Jes%C3%BAs_Hern%C3%A1ndez_Tom%C3%A1s

César García Lombardía Nascut a Salas (Asturias) l'1 de maig de 1909. Va morir en Mèxic el 13 de setembre de 1973. Afiliat a la Federación Española de Trabajadores de la Enseñanza (FETE) de la UGT en va ser, durant la Segona República, líder del sector més revolucionari y proper al comunisme. Al setembre de 1936 va ser nomenat Director General de Primera Enseñanza i al maig de 1937, Inspector General de Milicias de la Cultura al Ministerio de Instrucción Pública. Posteriorment, va ser comisari del Batallón Félix Barzana y membre del Consejo Superior de Cultura. [imatge a l'enllaç de la F.Pablo Iglesias, amb citació de procedència]

<http://exiliadosmexico.blogspot.com.es/2012/09/garcia-lombardia-cesar.html>

http://www.fpabloiglesias.es/archivo-y-biblioteca/diccionario-biografico/biografias/7726_garcia-lombardia-cesar

Josep Renau i Berenguier (València, 17 de maig de 1907 - Berlín, 11 d'octubre de 1982). Pintor, cartellista polític, fotomuntador, publicitari i professor valencià. Militant del [Partit Comunista d'Espanya](#) des de 1931 i fundador de la Unió d'Escriptors i Artistes Proletaris (1932), la seua celebritat es consolida amb els cartells editats per a donar suport a la República durant la [Guerra Civil Espanyola](#). L'any 1936 va ser nomenat director general de Belles Arts, sent qui va encarregar a [Picasso](#) la realització del [Guernica](#) l'any 1937 per a l'Exposició Internacional d'Arts i Tècniques de [París](#) i qui va

decidir el trasllat a les [Torres de Serrans](#) de [València](#) part de l'obra del [Museu del Prado](#) per salvar-la dels bombardejos de [Madrid](#) organitzant amb posterioritat el seu trasllat a [Suïssa](#). Va ocupar el càrrec fins al final de la contesa el [1939](#). En acabar la guerra, passa a [França](#) i és internat al camp de refugiats a [Argelers](#).

https://ca.wikipedia.org/wiki/Josep_Renau_i_Berenguer

Wenceslao Roces Suárez ([Soto de Sobrescobio](#), [3 de febrer](#) de [1897](#) - [Mèxic](#), [28 de març](#) de [1992](#)) Jurista, [historiador](#), [traductor](#) i [polític asturià](#). Nomenat Sots-secretari del Ministerio de Instrucción Pública i Bellas Artes pel ministre comunista [Jesús Hernández](#), va col·laborar a buscar el suport de [França](#) a la [República](#) durant la guerra. De la seva tasca al gabinet ministerial va destacar pel seu interès a conservar el patrimoni del [Museu del Prado](#) durant el conflicte.

<http://www.nodulo.org/ec/2003/no19p20.htm>

<http://www.wenceslaoroces.org/arc/roces/cro/index.htm>

https://ca.wikipedia.org/wiki/Wenceslao_Roces_Su%C3%A1rez

b) pedagogs i mestres

Célestin Freinet (1896 - 1966)

Pedagog francès, involucrat en el moviment de l'Escola Nova i creador d'un mètode pedagògic propi que va consistir a idear i desenvolupar una pedagogia basada en tècniques innovadores: pla de treball, producció de textos lliures, ús de la impremta escolar, individualització de la feina, enquestes i conferències, tallers d'expressió-creació, correspondència entre escoles, educació corporal, reunions cooperatives... Assimilava la pedagogia en termes d'organització de la feina i de cooperació. Alguns conceptes claus del seu pensament són els següents:

- Pedagogia del treball: l'alumnat ha de ser encoratjat a aprendre tot creant productes i proveint serveis.
- Aprenentatge basat en investigacions: Feina basada en treball en equip i en el mètode assaig - error.
- Aprenentatge cooperatiu: l'alumnat ha de cooperar en el procés de producció.
- Centres d'interès: els punts de partida de l'aprenentatge dels infants són els seus interessos i la seva curiositat natural.
- El mètode natural: la mainada aprèn de debò emprant les seves experiències reals.

- Democràcia: els infants aprenen a assumir responsabilitats en la seva pròpia feina i vers la comunitat practicant estratègies d'organització democràtica.

https://ca.wikipedia.org/wiki/C%C3%A9lestin_Freinet

Anna Rubiés i Monjonell (el Port de la Selva, Alt Empordà, 31 de maig de 1881 - Barcelona, 24 de març de 1963) fou una mestra, pedagoga i escriptora. Directora del [Grup Ramon Llull](#), del Patronat Escolar de l'Ajuntament de Barcelona i membre del Consell de Cultura de la Generalitat. Introduí als Països Catalans el [mètode Decroly](#). va tenir un paper molt destacat en l'organització de les Colònies Escolars de l'[Ajuntament de Barcelona](#) on s'impulsava la formació física, l'excursionisme i la pràctica d'esports com a part de la vida escolar. Participà en el grup de treball sobre la lectura global en el seminari de Pedagogia dirigit per Joaquim Xirau, a la Universitat de Barcelona. Va impartir cursos que la Diputació de Barcelona va organitzar sobre el [mètode Montessori](#). Va patir la repressió franquista en forma de trasllat forçós fora de Catalunya.

https://ca.wikipedia.org/wiki/Anna_Rubi%C3%A9s_Monjonell

Herminio Almendros Ibáñez (casat amb Maria Cuyàs Ponsà) ([Almansa](#), [Albacete](#), 9 de octubre de 1898 - [La Habana](#), 12 de octubre de 1974). [Pedagog espanyol](#). Va conèixer els ideals pedagògics del [Krausismo](#) posats en pràctica a la [Institución Libre de Enseñanza](#). Casat con María Cuyàs Ponsa, són destinats com a inspectors d'ensenyament primari a Lleida on coneix la pedagogía de [Célestin Freinet](#) . Traslladat a [Barcelona](#) va col·laborar amb la recent creada secció de Pedagogia de la Universidad de Barcelona. Com a divulgador de la [pedagogía Freinet](#) va publicar *La imprenta en la escuela* (1932), primera obra que sobre aquesta tècnica es va publicar en llengua no francesa. El 1936 va ser nomenat Inspector en Cap de Barcelona i participà en el projecte del *Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU)* que estructurava tots els nivells educatius des de preescolar fins a la universitat.

https://es.wikipedia.org/wiki/Herminio_Almendros

<http://www.fimem-freinet.org/es/node/853>

Maria Cuyàs Ponsà

Juntament amb Herminio Almendros va contribuir a la difusió del sistema Freinet basat en les imprentes escolars a Espanya i, en general a la nova pedagogia basada en els principis de l'Escola Moderna de Ferrer i Guardia. Va ser deportada a Huelva amb el franquisme on va ser inspectora d'ensenyament durant 4 anys.

<http://www.fimem-freinet.org/es/node/853>

Ramon Costa Jou (Llagunes (Lleida) el 4 de mayo de 1911 - México el 13 de octubre de 1987). Va participar a la Cooperativa Española de la Técnica Freinet el 1934 i participà a l'Escola d'Estiu de 1935, explicant la pràctica de las tècniques Freinet.

Membre de l'Ateneu Enciclopèdic Popular i vinculat a la Federación de Trabajadores de la Enseñanza (FETE) i membre del PSUC. A la guerra va comandar una secció de sapadors d'una divisió. Al final de la guerra es va exiliar a Cuba on va continuar amb la seva activitat de mestre i va fundar diverses escoles.

<http://www.fimem-freinet.org/es/node/853>

6 Bibliografia bàsica

Cobb, Christopher H. Los Milicianos de la cultura Bilbao : Universidad del País Vasco. Servicio editorial (Euskal Herriko Unibertsitatea. Argitarapen Zerbitzua), 1995

Fernández Soria, Juan Manuel Educación y cultura en la guerra civil : España 1936-39 Valencia : Nau Llibres, 1984 Col·lecció Cuadernos del Departamento de Educación Comparada e Historia de la Educación ; 12

7 Procedència de les imatges i nota general

- Imatge 1: Cartell de propaganda: 'Soldado instruyete' de Vicente Vila 'Wila'
http://elpais.com/diario/2009/06/30/necrologicas/1246312802_850215.html
- Imatge 2: Cartell de propaganda

<http://www.taringa.net/posts/imagenes/102336/Carteles-Republicanos-Guerra-Civil-Espanola.html>

- Imatge 3: Classes al front.
<http://www.deia.com/2016/11/06/sociedad/historias-de-los-vascos/la-guerra-contra-el-analfabetismo-en-el-frente>
- Imatge 4: Estoig o 'plumier'.
<http://lavidatrasunacamara.blogspot.com.es/2012/02/plumier-y-carteras-infantiles.html>
- Imatges 5 i 6: Pàgines interiors de la 'Cartilla Escolar Antifascista. Digitalització pròpia.
- Imatges 7 i 8: Pàgines interiors de la 'Cartilla Aritmética Antifascista. Digitalització pròpia.
- Imatge 9: Cartell de propaganda.
<http://fusiladosdetorrellas.blogspot.com.es/2009/04/14-de-abril-de-1931-14-de-abril-de-2009.html>

Nota general:

Aquest dossier s'ha elaborat com a complement a la pàgina web per tal de no fer carregosa i densa la visualització de l'exposició virtual. En cap cas es pretén que sigui una publicació acadèmica per fer-ne difusió altra que no sigui vinculada amb l'exposició virtual que l'ha generat. Les imatges que s'hi acompanyen han estat extretes en la seva major part, per cerca directa a internet com a mer suport visual per algunes parts del text, per això es cita com a referència la web on s'han trobat per deixar palès, que no hi ha cap ànim d'apropiació ni de difusió altra que la finalitat que ha inspirat la seva utilització.

Si alguna persona o institució creu que s'han lesionat els seus legítims drets sobre aquestes imatges i ho comunica a l'Arxiu Històric, es corregirà la situació de manera immediata.